

Füzi László

Megérkezés

III. rész

„Nemcsak őt érdekelte, miért történtek a dolgok úgy, ahogy történtek. A falu is kutatta saját történetét. Hiszen kell lennie valamiféle összerakható egésznek. Különben az ember megbolondul” – olvasom Per Olov Enquist Egy másik élet című önéletrajzában.¹

Magamtól kérdezem, az életem kapcsán felépíthető-e valamiféle teljes történet, összerakható-e az Enquist által említett egész?

Úgy, ahogy szeretném, a falu, a nagycsalád, a család, a falusi közösségek és a magam életét újra felépítve, egészen biztosan nem. Ha az „összerakható egész” létrehozására törekednék, akkor nem írói, hanem történészi, történészi-néprajzosi munkát kellene végeznem. A falu történetét, vagy magukat a faluban végzett munkákat nézve nagyon is a periférián éltem ahhoz, hogy kutatás nélkül a falusi életet, még az átmeneti vonásokat hordozó falusi életet megírjam.

De hát nem is ez volt a törekvésem. A magam életét szerettem volna megírni, a formálódásom történetét – akkor, amikor az élettörténetemhez hasonló történetek egyre inkább eltűnnek, írásos nyomuk pedig alig-alig őrződik, mert a mi nemzedékünk tagjai már nem írtak élettörténetet, azt meghagyták az előző nemzedékek íróinak. Törekvésemet szinte korlátoztam is azzal, hogy családi vonatkozásokban sem végeztem mélyfúrásokat, úgy akartam megírni, s úgy is írom meg a magam életének történetét, ahogyan azt megéltem, s ahogyan az a történésekkel kezdődően bennem él.

Nem is tettem másként, azok, akiket megkérdezhettem volna történetükről, szándékaikról, már meghaltak, s magukkal vitték a falu kollektív emlékezetének jókora darabját. Úgymond család-történeti mélyfúrásokat sem akartam végezni, élnek még páran, akiket megkérdezhettem volna erről-arról, egy véletlenül előbukkant mondatfoszlányról, utalásról, végül ezt sem tettem meg, s nem azért, mert nem érdekelt mindaz, ami a véletlenül előbukkant mondatfoszlány mögött rejtett, hanem azért, mert ellenkezett volna az otthoni emlékezet sajátos vonásaival.

A falu mindenre emlékezett, de csak nagyon kevés dologról beszélt. Így volt ez nálunk is, családi életünket, még a régi, otthoni családi életünkre utalok most, uralta az egymás iránti szeretet, a szeretetről, egyáltalán az érzelmekről mégsem szóltunk egyetlen szót sem. Az összetartozás, az egymás iránti figyelem kifejezett mindent. Azt kell gondolnom,

¹ Per Olov Enquist: *Egy másik élet* (Európa, 2011)

hogy rengeteg történet, számtalan megfigyelés tűnt el azzal, hogy mindenki őrizte a maga és a család történeteit is. Valamikor, amikor először olvastam Veres Péter könyvét az Alföld parasztságáról, azt hittem, hogy mindaz, amit az alföldi parasztok életének, gondolkodásának ridegségéről leírt, sajátos alföldi vonás.

Nem, most már azt gondolom, hogy ez a fajta ridegség a parasztság egyetemleges vonása.

Le kell írnom, szüleim élettörténetéről, az általuk megélt szerepekről (családfenntartás, munka, a közösségbe való beleilleszkedés) szinte semmit nem tudok. Talán több történet őrződött meg a nagyszüleim, s az ő szülei nemzedékének életéről, mint amennyi a szüleimről számomra, s az ő nemzedékük életéről a következő nemzedék számára megőrződött.

Két fontos mondat él bennem, két különböző helyen és különböző időben elhangzott mondat. Az egyik mondatot a nagyszüleimék szomszédjában élő Irén néném mondta, telefonba. A Te anyukádnak a Meszes Laci volt kinézve, majd amikor a beállt csöndben érezhette a megdöbbenésem, a telefon másik oldalán is érezhető megdöbbenésem meghallotta valami titokzatos érzéssel, akkor hozzátette: Igaz, te erről nem tudhatsz semmit.

Annyit azért elmondott, hogy a Meszes Laci, akinek a családját jól ismertem, szüleit is, és testvéreit is, a nagyszüleim utcájára merőleges Mátra utcában laktak, fiúgyermekük anyám testvérének voltak a barátai, nem jött vissza a háborúból. Beleborzongtam az elhangzott mondatba, talán az, ami mögötte van, magyarázza szüleim állandó vitatkozását, a köztük szinte mindig ott lévő feszültséget. A másik mondatot húgom mondta, s csak annyit tartalmazott, hogy amikor az akkor még legény apámat a háború végén el akarták vinni leventének, megszökött. Mikor, hogyan?

Egyik mondat tartalma után sem nyomoztam. Azon, amire a figyelmem irányul, már nem segítene sem az, hogy tudom, a paraszti előrelátó gondolkodás kit nézett ki leendő anyám férjének, s hogy apám, a leendő apám hogyan szökött meg, amikor leventeként Nyugatra akarták vinni.

Enquist családjának tagjai többet beszéltek saját belső életükről, mint amennyit mi beszélünk a miénkről. Igaz, az anyja tanítónő volt, ha tetszik, értelmiségi, de az is igaz, hogy messze fönt északon, Stockholmtól ezer kilométerre egy apró, magára hagyott faluban éltek. A szerző egy álom leírásával, igaz, egy rossz álom leírásával kezdi a maga könyvét, Hugo Hedman azt álmodta, hogy kidőlt három fenyő, de nem vágás közben, azon a télen három férfi halt meg a faluban. Az egyik férfi Enquist apja volt, s az álmot, Hugo Hedman álmát nem az anya meséli el a gyermeknek, hanem valaki, szinte suttogóra fogott hangon.

A közösség ott is őrizte a maga történeteit.

Per Olov Enquist szabaddá tette magát önéletrajza megírásakor. Felszabadította magát, életét a mű szolgálójává tette, könyve olvasásakor érezhető, hogy az életéhez tapadó történetek önállóvá válnak, irodalomká lényegülnek át.

Én soha nem tudtam szabaddá tenni magamat. Nem tudtam elszakadni a rajtam ülő kényszerektől, életemet, a történeteimet nem tudtam művek részévé tenni.

Valamikor azt éreztem, hogy az élet minden megélt perce fontosabb, mint a mű.

Ma már akár azt is mondhatnám, hogy a mű fontosabb, mint az élet, de az élettől a műig vezető határvonalat nem tudom, s nem is akarom átélni.

1.

Bármennyit is olvastam az engem körülvevő világról, s bármennyire is ideiglenesnek éreztem azt a világot, amelyikben akkor benne éltem, nem tudok mást mondani, csak azt, hogy a magam, a magunk helyét ideiglenesnek éreztem, azt a világot, amelyikben a mi életünk zajlott, egyetlen pillanatig sem éreztem annak.

Talán még akkor sem, amikor már megéreztem valamit az akkori világ működésképtelenségéből.

Míntha más lett volna annak a belátása, hogy az adott rendszer sokáig már nem működhet, s más annak a kérdésnek a feltevése, hogy mi lesz azután, ha a számunkra adott rendszer már nem működik.

Történelmi tapasztalatlanságunk formálta ezt a jelenséget, magammal kapcsolatban legalábbis így gondolom ezt. Soha nem láttam, mondjuk, koalíciós alapon működő rendszert, a vezetők leváltásáról csak beszéltünk, de elképzelni sem tudtuk azt, hogy valakit nem fölülről hívnak vissza, hanem a teljes vezetésnek kell távoznia egy választási vereség után.

Elképzelni sem tudtam ezt, mert addig még nem találkoztam vele. A nyolcvanas években aztán napirendre kerül majd a „párt”, az egyedüli párt feladata, az, hogy ez az egy párt az egész társadalmat képviseli, s megteremti önmaga ellenzékét is, mondták, aztán előkerült az egypártrendszer-többpártrendszer kérdése is, de igencsak az általánosságok szintjén.

A nyolcvanas évek végén aztán összeomlik majd a rendszer, de nem az ideológiai-politikai támadások következtében, hanem azért, mert felélte a maga működésének kereteit, már nem tudta önmagát tovább finanszírozni.

Az összeomlást láttam, de akkor sem tudtam, hogy mit és hogyan kellene lépni, megismétlem magam, ebben nem volt tapasztalatom.

2.

Egerben, a nyolcvanas évek elején, számunkra minden ideiglenes volt.

Munkánk volt, s egyedül a munka kapcsolt bennünket a világhoz, mindaz, amit a világgal kapcsolatot teremtő közegeként szoktak említeni, rokonság, szélesebb baráti kör, az adott tér ismerete, számunkra csak hiányként létezett.

Ha tudtunk, természetesen „mentünk” haza, Szentmiklósrá, Pécsre, igaz, csak a nagyobb ünnepekkor, akkor még szombaton is dolgoztunk, hétvégére nem utazhattunk el.

Vonattal utaztunk mindig, Egerből föl Pestre, Pestről aztán haza, Győrben már nem szálltunk át a Petőházán is megálló személy- vagy sebesvonatra, hanem gyorsvonattal mentünk hazáig, a szentmiklósi nagyállomáson szálltunk le, apám elének jött biciklivel, csomagjainkat arra raktuk, aztán toltuk a biciklit, amíg haza nem értünk.

Amíg ketten voltunk, mindig, minden úton igazoltattak bennünket. Hiába lehetett akkor már valamivel szabadabban utazni, mint korábban, hiába tűnt egyre fölöslegesebbnek a Nyugattal kapcsolatos konfrontáció fenntartása, a „nyomozó” Győrben mégiscsak felszállt a vonatra, s próbálta megállapítani, ki

az, aki, legalábbis számára, minden értelmezhető indok nélkül utazik a határ irányába.

Volt, hogy Szentmiklósról utaztunk Pécsre, otthonról bementünk Sopronba, Sopronból Szombathelyre, s onnét Pécsre.

Később, már Kecskemétről, volt, hogy Pesten keresztül utaztunk Pécsre, egyszerűbb volt, s gyorsabb is, mintha a hajnali órákban kelve átmentünk volna Félégyházára, onnét pedig a Szeged–Pécs között közlekedő vonattal mentünk volna tovább.

Még később már autónk lett, Kecskemétről általában Székesfehérvárt és Gyórt érintve utaztunk Fertőszentmiklóstra, öt-öt és fél óra volt azt út, amikor az autópálya egyik része, a pálya egyik oldala elkészült, akkor mindig Pesten keresztül utaztunk, ezt az utat az nehezítette, hogy bekerültünk a városi dugókba.

Most már Kecskeméttől Győrig autópályán mehetünk, s látom, hogy építik a Gyórtól Sopronig vezető autópályát is, ha elkészül, akkor akár két és fél-három óra alatt „haza” mehetünk majd.

Csak nem lesz már kihez mennünk.

3.

Utaztunk így, s utaztunk gyerekekkel is, sokszor, sokat.

Pár hónapos babával Egerből Fertőszentmiklósig utazni komoly feladat volt.

Aztán mikor bekerültünk a kollégiumba, már nem utaztunk.

Nyáron sem.

A kollégiumban ügyeletet kellett tartanom, éjszakánként, szerencsére inkább csak péntek és szombat éjszaka engedtem be a lerészegedett vendégeket.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Zsófi születése után nyáron sem akartunk utazni.

Erdélybe se mentünk ezekben az években, majd csak ezerkilencszáznolcvan-negyben megyünk el újra a számunkra fontos városokba, addig erre sem volt módunk.

4.

Vendégek sűrűn megfordultak nálunk.

Nemcsak egri ismerőseink jöttek hozzánk, hanem szüleink, testvéreink is. Emlékszem, amikor az apám látogatott meg minket, elvittem a Tavernába, szerettem volna jó bort mutatni neki, de akkor még Egerben sem voltak jó borok.

Egy miskolci irodalmi tanácskozás után sokan jöttek át hozzánk Egerbe, Zelei Miklósról, Csapody Miklósról, Bíró József, Péntek Imréről emlékszem, sokáig, hosszan beszélgettünk, ott aludtak nálunk, a földön.

Csapody Miklós jött egyedül is, hosszú beszélgetésre készültünk, ám Miklós végig úgy beszélt, mintha ő maga lett volna a minisztérium, s csak arról volt szó, hogy kinek mit intézett el. Ágival döböntően néztünk egymásra, ez az ember még azt sem kérdezi meg, hogy mi van velünk.

Miklós arról is beszélt, hogy Utassy Józsefet is segítette valamiben. Utassy Egerben járt gimnáziumba, abban a kollégiumban lakott, amelyikben portásokodtam.

Kérdeztem Kovács Pista bácsit, a gondnokot, milyen diák volt Utassy József.

Bolond gyerek volt az, hangzott a válasz, mindig felmászott a fára, ott olvasott.

5.

Én is sokat utaztam akkor, főképpen Pestre.

A Fialat Írók József Attila Köre Pesten, az Írószövetség épületében tartotta az üléseit.

Már nem tudom, hogyan és mikor lettem tagja a FIJAK-nak. Azt hiszem, Zelei Miklós kapcsolt ehhez a szervezethez. Miklós ebben az időben újságíró volt, talán már a *Magyar Hírlap*nál, később is újságíróként dolgozik majd, a legkülönbözőbb lapoknál, miközben, azt hiszem, mindig ugyanazt szerette volna tenni, megmutatni a történelem abszurditásait és leleplezni a hatalmat, s ami nálunk ugyanaz, megérteni a hatalom működésének módját.

Miklóssal találkoztam már Szegeden is, valamikor ő is ott végzett a főiskolán, a szülei is ott éltek, akkor ismertem meg, még egyetemista koromban. Hatalmas alakja valahogy az otthonosságot jelentette számomra ebben a világban, később pár levelet is váltottunk, kapcsolatunk aztán az egri időszakban lett szorosabb.

Miklós nehezen engedi az embert, azok közé tartozik, akiknek egy-egy emberrel elképzelései vannak. Nem a maga arcára akarja formálni őket, de nem hagyja, hogy eltűnjenek.

Időnként rám írt, mit csinálók, mikor jövök Pestre, mentem is hozzájuk a Szász Károly utcai lakásukba, aztán, ha hallgattam, újra írt, s Egerbe is eljött hozzánk, viszonylag sűrűn.

Ebben az időszakban éppen az Írószövetség KISZ-titkára volt.

Ma mosolygunk ezen, akkor is mosolyogtunk rajta, az egész KISZ-en, azon, hogy az Írószövetségnek van KISZ-szervezete, s hogy ennek a szervezetnek éppen Miklós volt a titkára.

Egyébként akkor is mosolyogtunk ezen, mosolyogtunk és csináltuk. A most felfakadó miért?-et is meg kellene egyszer válaszolni.

Az Írószövetség KISZ-szervezete nyilván korábban is, s akkor is sóhivatal volt. Némi szerep mégis jutott neki, ez a szerep a létéből fakadt. Akkor, amikor a FIJAK működését felfüggesztették, ez ezerkilencszáznyolcvanegy első felében történt meg, a KISZ-szervezet létét nem függeszthették fel, így szerepe volt abban, hogy a Fialat Írók József Attila Köre végül is József Attila Kör néven tevékenykedhetett tovább.

Zelei Miklós (1948); író, újságíró. Szemléletében a valósághoz kötődés és az abszurd egyaránt jelen van, az abszurditást az élet valóságos vonatkozásaiból bontja ki. Jó példája ennek A kettézárt falu című könyve (Ister, Budapest, 2000, Adolf Buitenhuys képeivel). Ez a könyv a valamikori csehszlovák–szovjet, majd a szlovák–ukrán határon álló

Nagyszelmenc és Kisszelmenc közötti falat mutatja be, azt, hogy az értelmetlen fal felhúzása miképpen tette tönkre, nehezítette meg az ottani emberek, családok életét. A könyv valójában azt mutatja meg, hogy a huszadik század a maga abszurditásával hogyan lépett bele az emberek életébe.

Miklóssal később sokat dolgoztunk együtt, szerkesztője voltam a Hullaciróka (Kalligram, 1998) című elbeszéléskötetének. A kötetet, éppen valóságvonatkozásai miatt, az egyik legjobb magyar posztmodern kötetnek tartom.

Először a bokassa című verse ragadt meg bennem. „ÓVAKODJATOK A PILLANATTÓL / AMIKOR A PORTRÉFESTÉSZET / ÚJRA DIVATBA JÖN” – olvastam a versben. S a következő sort is ebben a versben olvastam: „a szájába tömött teniszlabdán is száját növeszt”. Miklós elmesélte ennek a sornak a valóságtartalmát, azt, hogy a nagy sztálini tisztogatások idején a hóhér teniszlabdát nyomott áldozatai szájába, hogy ne tudjanak üvölni. (A vers a Híd című kötetben jelent meg, Szépirodalmi Kiadó, 1984. A kötetet a szerző Ilia Mihálynak ajánlotta.)

Így, verseket, szövegeket, történelmi tanulmányokat sorról sorra olvasva jutottunk valamennyivel közelebb a történelemhez.

6.

Azt, hogy mi volt a különbség egy tanári szoba vagy egy iskola szellemi légköre és egy lázadó irodalmi szervezet légköre között, magam is megtapasztalhattam.

Írtam, sűrűn utaztam Pestre, ha tehettem, a Fiala Írók József Attila Körének ülésére is elmentem. A FIJAK akkor valóban a lázadó korszakát élte, ezerkilencszáznolcvan október 30–31-én rendezte meg Szentendrén a tanácskozását a fiatal irodalom helyzetéről. Erről a tanácskozásról csak töredékes hírek jutottak el hozzám, az Írószövetség székházában tartott, a FIJAK felfüggesztése körüli vitákra azonban rendszeresen feljártam. A felszólalók közül Elek Istvánt már régről ismertem, Csordás Gábort, Lezsák Sándort, Tóth Erzsébetet, Csengey Dénest, Szilágyi Ákost, vagy éppen Hideg Antalt, Csajka Gábor Cypriánt akkor ismertem meg. Ezerkilencszáznolcvanegy nyarán Tatára is elmentem, ott nyílt lehetőség arra, hogy a FIJAK tevékenységének felfüggesztése kapcsán a jelenlévők Pozsgay Imrével pár mondatot válthassanak, különösen Csajka Gábor Cyprián aktivitására emlékszem. Ott volt emlékezetem szerint Györe Balázs is, Reményi József Tamásra viszont abból az időszakból nem emlékszem, csak később ismertem meg a *Mozgó Világnál* betöltött roppant fontos szerepét. Mindazonáltal engem leginkább Zelei Miklós személye jelentette a FIJAK-kal a kapcsolatot.

Már nyilván a JAK korszakában hangzott el a szervezetből „kiüregedett” Tamás Gáspár Miklós és az esszéista Orosz István búcsúbeszéde. Hasonlóan virtuóz és tudatosan felépített beszédekkel azóta sem találkoztam. Mindez az élmény egységes tapasztalattá állt össze bennem, nem tudom, hogy mi mikor történt, csak a tanácskozások, beszélgetések légkörére emlékszem. Ennek segítségével tudom megválaszolni a feltett kérdést, hogy mi a különbség egy tanári szoba és egy lázadó írószervezet tanácskozásának a légköre között.

A tanári szoba légköre mindig tekintélytiszteleten alapul, a lázadó írószervezet viszont csak az érveket fogadta el, valódi tekintélyt ott csak érvekkel és a gondolkodás következetességével lehetett szerezni.

Tatáról Pestig a KISZ egyik budapesti titkára vitt fel, nevét a bemutatkozáskor nem jegyeztem meg, az út arról emlékezetes, hogy abban a pillanatban, amikor beültünk a Trabantjába, megszólalt, halljuk, mondta, mit mond a Szabad Európa, s bekapcsolta a Szabad Európa Rádiót. A Szabad Európát én is hallgattam, Egerben talán nem annyit, mint később, s akkor is leginkább Kasza László Gondolatforgató című műsorát, azt azonban, hogy a KISZ egyik vezetője is ezt a rádiót hallgatja, egyetlen pillanatra sem tételeztem föl. Az autó vezetőjének alakjához számomra akkor kapcsolódott név, amikor politikai bestsellerek szerzőjeként több riportot is készítettek vele, dr. Kende Péternek hívják.

Akkor még nagyon naiv voltam, nem tudtam elképzelni, hogy létezik olyan KISZ-vezető, aki a Szabad Európát hallgatja. Azt sem, hogyha valaki a Szabad Európát hallgatja, úgy beszél, ahogy azt a hatalom kéri.

Az 1969-es lillafüredi találkozót követően, még annak az évnek a szeptemberében, hívta életre az Írószövetség a Fialat Írók Munkaközösségét, ez a Munkaközösség részt vett a Mozgó Világ létrehozásában is, a szervezet 1973-ban vette fel a Fialat Írók József Attila Köre nevet, ezt a szervezetet tiltotta be a hatalom 1981-ben, ezt követően, immáron József Attila Körként létezve viszonylagos autonómiát vívott ki magának az Írószövetségen belül. A jogi és politikai küzdelmeket nem tudtam követni, viszont érzelmileg teljesen azonosultam a szervezet tagjaival. A JAK 1982-től füzetsorozatát indított a Magvető Kiadón belül, de szuverén szerkesztéssel, ebben a füzetsorozatban (JAK-füzetek) jelent meg első könyvem, az addig írt tanulmányaimat tartalmazó Szerepek és lehetőségek című kötet (JAK-Magvető, 1989).

7.

Egy, egyetlenegy tanulmányt nem írtam meg, noha egyedül ennek az egynek a megírását terveztem akkor.

Amíg tanítottam, a három év alatt végig anyagot gyűjtöttem a tanításhoz kapcsolódó tapasztalataimról. Éreztem, hogy az iskola, nem csak a mi iskolánk, általánosságban a magyar oktatás nem úgy működik, ahogy kellene, feljegyzéseket készítettem, gyűjtöttem a dolgozatokat a típusibáikat bemutatandó. Ez a törekvésem nyilván nem volt független a *Mozgó Világ* pedagógiai vitasorozatától, ismeretes, ezt Andor Mihály *Dolgozat az iskoláról* című tanulmányának közlésével indította a lap, később tanulmány helyett én is hozzászólást, az irodalomtanítással kapcsolatos hozzászólást terveztem, de ezt sem írtam meg.

Miért?, kérdezem most magamtól.

Mondhatnám, hogy az örökös tanítás mellett nem volt időm rá, de ha ezt mondanám, nem mondanék igazat. Nagyon kevés időm volt akkor, de arra, amit igazán szerettem volna megvalósítani, mindig volt időm.

Azt hiszem, akkor is dolgozott bennem egyfajta ellenerő, az iskolából a közéletbe nem akartam kilépni.

Ennek kapcsán viszont ismét csak azt kell mondanom, hogy ez így nem fedi a teljes igazságot, hiszen önmagában már az is közéleti tartalmakkal bírt, ahogyan tanítottam, szólt is egyszer az egyik kollégám, a rendőrségen dolgozó barátjuk jelezte nekik, hogy figyelnek, ezt egyébként magam is tapasztaltam.

De közéleti állásfoglalást jelentett akkor minden újságcikk, s később ezzel járt, s a mai napig ezzel jár együtt a szerkesztés.

Akkor hát mi volt a valódi ok? Az, hogy még a pedagógiai megszólalás esetében sem éreztem a szakmai háttérrel, s később sem, amikor esetleg el kellett volna távolodnom attól, amit tanultam.

Az irodalomtörténetben éreztem otthon magam, s az újabb, nevezhetjük akár a mai irodalomnak is, később a szerkesztésben, noha ennek kapcsán soha semmilyen közvetlenül ide kapcsolható tanulmányokat nem folytattam, én ezekben és ezeken keresztül tudtam megszólalni, másképpen nem.

Andor Mihály dolgozata két ponton ragadott meg. Az egyik az volt, hogy pontosan bizonyította azt, amit magam is éreztem: a magyar iskola nem képes jelentős eredmények elérésére, a történelmi tudatzavarok, az olvasási és helyesírási problémák mind ezt bizonyítják. A másik pont pedig az volt, hogy megmutatta, hogy a diákok nem lesznek olvasó emberek, nem tanulnak meg nyelveket, nem tanulnak meg „történelemül”, nem énekelnek stb., azaz a magyar iskola sem a gyakorlati, sem az elvontabb szinten nem ér el eredményeket.

Mindennapi tapasztalataimról beszélt.

8.

A *Mozgó Világ* ügyében mégsem érzem vesztesnek magam.

Zelei Miklós vetette fel, hogy a KISZ KB munkatársat keres, kulturális munkatársat, s azt is mondta, jó lenne, ha az Írószövetség, a minisztérium és a KISZ szakmai szinten együtt tudna dolgozni. Ezt az „együttműködést” a volt szegediek, Csapody Miklós, ő és én valósíthatnánk meg a leginkább.

Ezt követően hívott fel Pestre Lendvai Ildikó, az adott osztály vezetője.

Nem a beszélgetésünk, hanem a helyzet, amiben benne voltunk, az volt cinikus.

Megkérdeztem, mennyi ideig tartana az a munka, amelyik kapcsán beszélgetünk. Itt általában addig maradnak az emberek, hangzott a válasz, amíg lakást nem kapnak. Erre természetesen azt kérdeztem, hogy mennyi idő kell ahhoz, amíg valaki lakáshoz juthat, úgy két év, jött az újabb válasz. Aztán Ági munkája került elő, segítették volna, hogy álláshoz jusson.

Ezután tértünk rá arra, hogy mi lenne a munkám. Ismerem-e a *Mozgó Világ*ot, jött a kérdés, mondtam, hogy igen, s becsülöm, éppen Andor Mihály tanulmányát hoztam fel példaként, innét gondolom, hogy ezerkilencszáznyolcvanegy tavaszán beszélgethettünk. Tulajdonképpen a KISZ irányából kellene tartanom a kapcsolatot a lappal, merthogy a *Mozgó* akkor még a KISZ KB lapja volt.

Amikor ez elhangzott, már tudtam, hogy ezt a munkát nem vállalhatom. Nem képviselhettem a megrendszabályozó hatalom érdekét azzal a lappal szemben, amelyiket az adott pillanatban a legfontosabbnak tartottam.

Gondolkodási időt kértem magamnak, s végül Egerből telefonon hívtam fel Lendvai Ildikót, hogy az általa jelzett munkát nem vállalom.

Ekkortól a korábbinál valamivel öntudatosabban söpörtem az egri utcát, s a korábbinál nagyobb öntudattal tartottam az óráimat.

Akkor nem figyeltem fel rá, így csak most, Németh György könyvét olvasva tudtam meg, hogy az ezerkilencszáznolcvanegy első felében a Veress Miklóst váltó Kulin Ferenc egyik feltételét teljesítve a *Mozgó Világ*ot „elvették” a KISZ KB-tól, ettől kezdve ugyanaz a felügyeleti rendszer vette körül, mint a többi lapot.

Ebben a helyzetben mi lett volna az én megbízatásommal?

A Mozgó Világ körül állandóan ügyek voltak, ezek folyamányaként 1981. február 5-én a KISZ KB Intéző Bizottsága felmentette Veress Miklóst, a lap főszerkesztőjét, majd Kulin Ferencet nevezték ki főszerkesztőnek, a lap 1981. márciusi–áprilisi száma csak júniusban jelent meg, ez önmagában is jelzi a háttérben zajló történések elnyújtott voltát.²

9.

Még egy megkísérlés ért, most már azt kell mondanom, évtizedekkel ezt követően.

Még a mindennapi munkámból sem kellett volna kilépnem, a megszokott városomat sem kellett volna elhagynom, bár írni, úgy, ahogy megszoktam, a magam ritmusa szerint, nem írhattam volna.

Egy rádióműsort szerkeszthettem volna, a rádió legismertebb kulturális műsorát. Nem vállaltam.

Ismét fel kell tennem a kérdést, miért nem vállaltam?

Nem azért, amiért hajdan a *Mozgó* körüli figyelést, ügyintézését nem vállaltam, hanem inkább azért, mert a megszokott munkaritmusomba nem fért volna bele.

Vagy talán azért nem, mert itt is el kellett volna szakadnom attól, amit a szakmának gondoltam.

Vagy talán azért, mert nem éreztem a megszokottnál nagyobb nyilvánosság hiányát.

10.

Akkor, a nyolcvanas évek elején a fizikai és szellemi kilépések, eltávolodások sokat segítettek abban, hogy a kisváros légkörét el tudjam viselni.

Benne éltem a valós világban, de számomra annak részét jelentette az is, ami az irodalom világában történt.

Mondhatnám, hogy nemcsak belül voltam, hanem kívül is, de ez így nem lenne igaz. Ha kívül voltam, akkor talán tudtam a külső szemlélő szemével nézni a városban vagy az iskolában történeteket, de ha hazaértem, szóval ha „belül” voltam, akkor teljesen azonosultam azzal, amivel éppen foglalkoztam.

² Németh György: i. m. 64., 81. és 102.

11.

Varga Pistával irodalmi esteket is szerveztünk a művelődési központban.

Az irodalmi folyóiratoknak rendeztünk esteket, az *Alföld*, a *Forrás* és a *Tiszatáj* estjére emlékszem.

Az irodalmi est a kor kedvelt társasági formája volt. Mintha a valódi történések pótlódtak volna azzal, hogy az író szűk körben elmondta véleményét a világról, a hallgatóinak afféle kilépés lehetett mindez a mindennapok világából. Simonffy András egyik elbeszélésére emlékszem, ebben az irodalmi estek paródiáját is megteremtette.

A nyolcvanas évek elején azonban már minden más volt, mások voltak az irodalmi estek is, mint korábban.

Majdhogynem a politikai nyilvánosság tereivé léptek elő.

Nemcsak Mozgó Világ-körök alakultak országszerte, de a többi lap is számos író-olvasó találkozót tartott.

Erre az egri sorozatra ezerkilencszáznolcvanegy őszen került sor. A *Tiszatáj*-estnek hétszáz (!) résztvevője volt. Az igazgató a saját felelősségére kinyitotta az aládúcolt, korábban életveszélyesnek nyilvánított nagytermet, nem mert megkockáztatni, hogy emberek százai szoruljanak az utcára. A lapot a szerkesztők, Vörös László, Annus József, Olasz Sándor mellett Csoóri Sándor és Nagy Gáspár képviselte.

Mintha megelevenedett volna mindaz, amiben akkor éltem.

A *Forrás* képviselőjében Szekér Endre, Bodor Jenő, a megyei tanács osztályvezetője és Buda Ferenc költő jött Egerbe.

Az estet én vezettem, így először hozzánk jöttek a kollégiumba, s onnét mentünk át a művelődési házba.

Hetekig készültem erre az estre, a részletekre ennek ellenére nem emlékszem. Egyedül arra emlékszem, ahogy Buda Ferenc a verseit mondta.

Ez az est alapozta meg a Kecskemétre való átkerülésünket.

Az estet követő beszélgetés során Szigethy András, a *Népújság* rovatvezetője arra kért, hogy készítsék kétkolumnás összeállítást a *Forrásról*.

Az esten Buda Ferenc a Tett engem apám tuskóra című mari népköltést mondta el: „Tett engem apám tuskóra, mondván: / 'Tuskó égtével égjen meg ő is!' / Tett engem anyám folyóba, mondván: / 'Folyóvíz folytával folyjék el ő is!' // Tett engem ángyom tornác elébe: / 'Kijövők, bejárók rúgják föl' – mondta. // Tett engem bátyám asztal elébe: / 'Hadd lesse, mások hogy esznek!' – mondta // Tuskó elégett én meg nem égtem, / folyóvíz sodra dehogy sodort el, / kijövők, bejárók belém nem rúgtak, / falnom bár nincs mit, nem haltam éhen!”

A fordítást ma is Feri legteljesebb önvallomásának tartom, akkor, amikor a verset mondta, teljesen azonos volt fordítása szövegével.

A műfordításait tartalmazó kötetbe írt dedikációja datálásából tudom, hogy az egri Forrás-estre 1981. november 23-án került sor.

12.

Akárhányan is voltak egy-egy irodalmi esten, akármilyen olvasókörök alakultak, s bármilyen mozgalmak indultak a *Mozgó Világ* körül, a rendszer összeomlásához mindez kevés volt.

Kevés volt ahhoz is, hogy a társadalomról és a magyarság legfontosabb kérdéseiről közös tudás alakuljon ki.

Azóta harminc év telt el, megtörtént a rendszerváltás, s látjuk, közös tapasztalatról ma sem beszélhetünk.

A Kádár-rendszer lassan omlott össze, mindaddig őrizte magát, amíg erőforrásai meg nem szűntek létezni.

Csak a nyílt erőszakra épülő hatalmi rendszerek omlanak össze egyetlen pillanat alatt, erő hatására.

A Kádár-rendszert nem döntötték meg, egyszerűen megszűnt, megszűnt létezni, mert már nem rendelkezett a fenntartásához szükséges anyagi erővel. Volt ellenzéke, több oldalról is, de ezek együttesen sem voltak elegendők a megdöntéséhez, az a rendszer valójában önmagát számolta fel.

Azt, hogy mi maradt utána, s hogy mi őrződik belőle bennünk máig, még senki nem mérte fel.

13.

Egerben is figyeltek bennünket, az egyik kollégánóm szolt, hogy hallotta, hogy figyelnek bennünket.

Erről akkor csak annyit tudtunk, amennyit a kifejezés magában hordozott. Figyelnek bennünket, de hogy kik és miért, azt nem tudtuk. Ügynökökről, titkos megbízottakról, fedett lakásról s egyebekről nem is hallottunk.

Azt sem tudtuk, hogy miért figyeltek bennünket. Az okot tudtuk, engem például azért figyeltek, mert nacionalistának tartottak pusztán azért, mert a határainkon túl élő magyarságról és íróikról beszéltem az óráimon, azt azonban, hogy a figyellel csupán meg akarták félemlíteni bennünket, vagy a megszerzett információkat másképpen is fel akarták használni, nem tudtuk.

Ma sem tudom, mit tudtak kezdeni az általuk összegyűjtött rengeteg információval, főképpen azért nem, mert az információik pontatlanok voltak, s valódi kapcsolódási pontjaikat sem ismerték.

Ma is megdöbönt, hogy 1981 májusában valóban nyomozást indítottak ellenem. Azóta a Történelmi Hivataltól megkaptam azt a jellemzést, amelyet a Csongrád Megyei Rendőr-Főkapitányság készített rólam, s továbbított a Heves megyei III/III-as osztály vezetőjének. Ennek megszületését azonban megelőzte a Heves megyeiek kérése. A bizalmas nyomozás „ellenséges nacionalista tevékenység alapos gyanúja miatt” folyt, s az egriek 1981. május 5-i levelükben kérték a szegedi kollégáiknál összegyűjtött anyagot az alábbiak szerint:

„– Füzi László egyetlen évei alatt tanúsított erkölcsi, politikai magatartására, tanulmányi előmenetelére, baráti körére vonatkozó információk megszerzése.

– Célszemélyünk és Dr. Ilia Mihály, vagy esetleg egyéb ellenséges személyekkel fennálló kapcsolata alakulásának figyelemmel kísérése.”

A válasz megszületéséhez nem kellett a szokásos harmincnapos hivatali ügyintézési idő, a Csongrád megyeiek már 1981. május 27-én válaszoltak a levélre: „Füzi László egri lakos egyetemi tanulmányait Szegeden a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Az egyetemre kerülését követően rövid időn belül kapcsolatba került Dr. Ilia Mihály egyetemi docenssel, aki nacionalista befolyása alá vonta. A továbbiakban ez a kapcsolat meghatározta Füzi László magatartását, baráti körének kialakulását. Tartós kontaktust az Ilia köré csoportosult fiatalokkal, elsősorban Csapody Miklós, Duró Győző és Zalán (Lipák) Tibor volt bölcsészhallgatókkal alakított ki. Adataink szerint ezekkel a személyekkel jelenleg is szoros kapcsolatot tart.

Nevezett egyetemi éveit, magatartását jellemzi, hogy Dr. Ilia Mihály nacionalista koncepcióját elfogadta, magáénak vallotta. Tevékenyen segítette Iliát ellenséges aknamunkája kifejtésében. Gyakran vállalt »futár« szolgálatot Romániába Erdélybe, ahova különböző könyveket, írásokat továbbított.

Dr. Ilia Mihályhoz fűződő kapcsolatára jellemző, hogy amikor szervünk operatív célú tanulmányozása során személyes megismerését végrehajtotta, azonnal Iliához fordult tájékoztatva a történetekről, tanácsot kért tőle jövőbeli magatartását illetően. A dekonspirációt követően elálltunk további tanulmányozásától.”³

Ez a dokumentum az „általános jellemzésem” mellett, látjuk, visszautal a korábbi szervezési kísérletre is. „Operatív célú tanulmányozás során végrehajtott személyes megismerés” – a szervezési kísérlet kapcsán jobban már nem is lehetne törni a magyar nyelvet.

14.

Mindent, szinte mindent tudtak rólunk.

Ismerték a Varga Pistáékkal való kapcsolatunkat, tudták rólam, hogy folyóiratokba írok, hogy doktorálni készülök, azt is tudták, hogy a főiskolára beadtam egy, a határainkon túli magyar irodalommal foglalkozó speciális kollégium tervezetét, választ soha nem kaptam rá, tudták azt is, hogy Gioni becsül bennünket, tudták, hogy jó a kapcsolatom a múzeum fiatal szakembereivel, tudták azt is, hogy Ági novaji ásatásán szerettük volna vendégül látni a barátainkat, tudtak arról, hogy a miskolci irodalmi tanácskozás után legalább öten aludtak nálunk, azt is tudták, hogy ezerkilencszáznolcvanegy májusában Szegeden Ilia tanár úrral miről beszélünk. Valóban hálózat volt ez, a szegediek jeleztek az egrieknek, később a szegediek és az egriek a kecskemétieknek. Jelezték azt, hogy Egerből Kecskemétre készülünk, a kecskemétiék viszont azt jelezték az egrieknek, hogy Szabó János Győző meglátogatott bennünket Kecskeméten, s még olyanokat is tudtak velünk kapcsolatban, amiről mi nem tudtunk, szóval szinte mindent tudtak rólunk, de azt, amit tudtak, pontatlanul tudták. Majdnem minden mon-

3 A Heves Megyei Rendőrkapitányság III/III-as Osztályának a hasonló Csongrád megyei osztálynak, a levelet Nagy Károly mb. osztályvezető írta alá. A válaszlevelet Dán István alezredes helyett Bókai János (?) írta alá, az aláírás nehezen olvasható.

datukban pontatlanságot találok, a legnagyobb pontatlanságot azonban aránytalanságérzetük teremtette meg.

Az ügynökök elmondása alapján a mai olvasónak az a képzetet támadhat, mintha Egerben a középpontban éltünk volna, valójában azonban a periférián éltünk akkor.

Reggelente söpörtem az utcát, aztán órákat tartottam, s hiába törekedtem arra, hogy egy, egyetlenegy speciális kollégiumot tarthassak főiskolán, a tervezetemre még csak választ sem kaptam.

A besúgói jelentések között szinte a pletyka szintjén mozgókat is találtak. Kedvencem az, amelyikben mázlistának mondanak bennünket azért, mert állásunk lett. Az egyik ügynök egy autóban számolt be kapcsolattartójának, ekkor tűnődött azon, hogy Áginak miként is lett állása. „Hát úgy, hogy férje Füzi László, szintén Szegeden végzett magyar-tört. szakon. Állítólag az Ágnessel (olvashatatlan) bekopogott a közgazd. szak-középiskola igazgatóhoz és azon nyomban kapott is egy tanári állást.”⁴ Foglalkoztatta őket az is, hogy Szabó János Győző miért is patronálja Agit, megdöbbenő viszont, hogy a világból semmit nem értettek, ezért a maguk politikai „főnökeivel” is szembefordultak. Ebből a szempontból tanulságos a következő beszámoló, ennek megszületésében nyilván szerepe volt az én Mozgó Világgal kapcsolatos történetemnek is. A feljegyzésben csak a rosszul írott neveket javítottam: „Még érdekesebb – (olvashatatlan) – és számomra megmagyarázhatatlan, hogy bizonyos személyre szóló és végeredményében elhamarkodott és kóros következményű dolgokba hogyan kapcsolódnak bele a KISZ KB. bizonyos munkatársai nem beszélve az ő patronálásukkal működő FIAK, MOZGÓ VILÁG STB némely munkatársai. Gondolok itt arra a 'népszervezeti összefogásra', amely a Szegeden végzett, debreceniek (Cs. Varga) által garantált Füzi László és felesége egri érvényesülését próbálja minden területen keresztül megteremteni, de gondolhatok arra is, hogy a Hazafias Népfrent és a KISZ KB által alaposan (több helyszíni beszélgetés az illetékesekkel) megszervezett nyári egri diáktáborának előadói (itteni fő szervező Csiffáry, Kovács B., Bodó S. ajánlására) Kriston Vízi József, Lengyel László, Füzi László és Havassy Péter lesznek.

Mit gondolsz ez a 'galeri' az eddigi működésük alapján milyen szakmai és főként ideológiájú továbbképzést, programot adhat a KISZ és a Népfrent égisze alatt ideverbult diákoknak. De hiszen jól látható, hogy többszörös lépcsőfokon áttételen keresztül a végső cél az ifjúság befolyásolása. Ekkor a hivatalos szervek támogatása is az ugyancsak általuk manipulált helyi sajtó az eszközök. Nem véletlen az sem, hogy azok a körök mindent megtesznek azért, hogy a Főiskola eddig szuverén bázisát is megpróbálják fellazítani.”⁵

Ez tetszik, a főiskola eddig szuverén bázisa, szuverén volt valóban, főképpen a világtól való elzárkózásában, egyetlen óra erejéig sem engedte, hogy belépjen a világába. Nyilván ezért nem kaptam választ a tervezetemre. Viszont fontosnak tartom megjegyezni, hogy eddig egyetlen, az iskolámhoz kapcsolódó jelentést sem láttam.

4 A feljegyzés Egerben készült 1981. február 12-én, adta Adácsi J. fn. tmb., vette Vékony I. r. hdgy.

5 A feljegyzés Egerben készült 1981. május 28-án, adta Adácsi J. fn. tmb., vette Vékony I. r. hdgy.

15.

Mentünk a folyosón, becsöngetés után, órára számítástechnikát tanító kollégával.

Lassan, tűnődve szólalt meg. Azért mégis egyszerűbb lenne, ha II. József idején beolvadtunk volna a Habsburg Birodalomba, mondta. Egyszerűbb lenne, nem kellene nyelvet tanulnunk, németül beszélne mindenki.

Megdöbbsentem, amikor ezt hallottam.

Úgy döbbenhettem meg, ahogyan Széchenyi meghívott vendégei döbbenhettek meg ezernyolcszáznegyvennyolc márciusában, amikor a gróf bejelentette, döbbenetes s próbára tevő tréfaaként munkája megszakítását.

Kosztolányi ír erről *Lenni vagy nem lenni* című írásában.

Minden, a mi népünk történetéből, múltjából minden a nyelv révén él bennünk, le lehetne erről mondani?

S arról, ami a magyar nyelv segítségével született meg, irodalmunkban, kultúránkban, arról le lehet mondani?

Arról, amit a magyar költészet hívott elő ebből a nyelvből?

S a nemzeti létről?

Gyötrelmeiről, küzdelmeiről, eredményeiről?

Nemzeti lét, anyanyelv, adottság, mint maga az élet, vitatkozhatunk-perlekedhetünk vele, de az életünk annak részeként létezik.

Talán ezt az érvet tudtam ott a folyosón elmondani.

16.

Hasonló pofont még egyet kaptam, ezt már családi körben.

Otthon voltunk, Egerből talán először mentünk haza, beszámoltunk-mesélünk a munkánkról. Arról, hogy Ági régész, én pedig tanár vagyok, tanítók.

Örömmel, lelkesen beszéltünk arról, hogy ez mit jelent, a készülés, a gyerekekkel való foglalkozás, s hogy Ági munkája miből is áll.

Bátyám is otthon volt, a feleségével. Egyszer csak a bátyám közbeszólt.

Ez az, amire nincs szükség, mondta.

Nem értettük, hogy mit mond, s azt sem, hogy mit akar ezzel mondani.

Aztán kifejtette, hogy régészekre semmi szükség nincsen, tanárok még kellenek, de végül is minden szülőnek magának kell megoldania gyereke taníttatását. Élősködők vagyunk, mondta, az általunk végzett munka nem hoz hasznot, ezért nincs szükség rá, mondta.

Talán ekkor éreztem először, hogy ellenszélben élünk.

Később, baráti körben is hallottam ezt az okfejtést.

Annak jellemzésére írtam le ezt, hogy a rendszerváltozás utáni politikai kavargás nem csupán a politikusok bűne, minden kijelentésük előképe felbukkant a társadalomban is.

Fordítva is igaz ez, a politikai állásfoglalások eltorzulva hosszú évek után is felbukkannak a társadalomban.

A rendszerváltás idején afféle naplót vezettem, ebből idézek két bejegyzést. „Variációk egy témára. M. F. kritikus: »nem írok többet, mert már azt a két embert is elvesztettem, aki eddig figyelte az írásomat«. V. L. tudománytörténész: »nem írok többet, mert most már azt a két embert sem tudom felidegesíteni, akiket eddig az írásaim bosszantottak«. B. F. költő: »most érzem először, hogy ennek az országnak nincs rám szüksége.«”

A fentebb említett családi-iskolai történetek jelzik, hogy a rendszerváltás idején felszínre törő, az anyanyelvi kultúra jelentőségét megkérdőjelező hullámok milyen mélyen gyökereztek a társadalom életében.

A beszélgetések idején még nem tudtam, hogy tanárkollégám és bátyám is a korérzületet fogalmazta meg. A humán kultúra háttérbe szorulása az elmúlt évtizedekben már jól megfigyelhető. Mire jó a bölcsészet? című írásában Kovács András Bálint így foglalta össze a mostanra kialakult helyzetet: „A folyamat nem ma kezdődött, gondoljunk csak arra, hogy tűnt el ötven év alatt az általános görög–latin kultúra a társadalom műveltebb rétegeiből is, de mára vált olyan méretűvé, ami arra kényszerít, hogy föltegyük a kérdést: hogyan lehet elejét venni az egész világon terjedő korlátolt tudománypolitikai utilitarizmusnak, ami oda vezetett, hogy a jelenlegi angol kormány minden állami támogatást megvont a társadalom- és humán tudományok, valamint művészeti területek egyetemi oktatásától”.⁶

A példa egyedi, a szerző egyébként több példát is idézett az írásában, a folyamat általános, az időben haladva tanárként-szerkesztőként magam is szembekerülök majd a humán kultúra társadalmi presztízsének csökkenésével.

17.

Adódtak vidámabb percek is.

Az első érettségi elnök, akivel tanárként találkoztam, a megyei pártbizottságról jött, osztályvezető volt ott.

Talán a feladat újszerűsége miatt is, a mindennapokban megszokottnál nagyobb energiával vetettem bele magamat a vizsgáztatásba. Hamar észrevettem, hogy elnökünket csak a történelemvizsga érdekli, de azt sem volt nehéz észrevennem, hogy semmit nem tud a történelemről. A tanítványaimmal mintegy összekacsintottam, ők pedig elfogadták ezt a játékot, s mondták nagy lendülettel, amit mondani tudtak, én pedig minden felelet kapcsán elmagyaráztam derék elnökünknek, hogy miért volt jó a felelet, milyen értékei voltak, s nyugodtan beírtam a jegyeket, mert tudtam, hogy az elnököt már meggyőztem azok helyességéről.

Így mindegyik diákom megkaphatta azt a jegyet, amelyet a tanév végén szerzett magának, azt, vagy jobbat, maga a vizsga nem rontott a jegyeiken.

Ezt a történetet érvényesnek tartom a Kádár-korszak második felére, a kiüresedő hatalom közel engedte magához azt, aki magát a hatalmat nem kérdőjelezte meg, ám ha úgy hozta a helyzet, ütni is tudott.

⁶ Kovács András Bálint: *Mire jó a bölcsészet?* Élet és Irodalom, 2011. április 8. 13.

Az akkori világ kisszerűségét ezerféleképpen megtapasztaltuk a magunk életében, a magam egyik tapasztalata a fent leírtakhoz kapcsolódik. Ha erre a jelenségkörre gondolok, s most párhuzamot sem szeretnék vonni a két történet között, mindig Nadas Péter leírása jut eszembe elsőként. Az Aczél Györggyel való találkozásáról ír, így: *„Valamikor a nyolcvanas évek elején, egy fagyaltot nyalogatva mentem át a Kossuth téren. Kocsijára várt. Épp oly messziről fölismert, mint ahogy én felismertem őt. Uszodából jöttem, csak úgy sétálgattam, s minden nyomorom ellenére, igen jól éreztem magam a bőrömben. Valamiként jelezni akartam, hogy kinyalhatja a seggemet. Idegesen forgolódott, de a kocsija mégse állt elő. Életem egyik legsikeresebb bohóctréfája lett. Ott állt szerencsétlenül, idegesen; a véletlen találkozásoktól bizonyára már teljesen elszokott. Én meg hosszan kilógtattam a nyelvemet; úgy nyaltam a fagyaltomat, mint akinek mennyei élvezet. Közben vigyáznom kellett, hogy míg egy vonalba nem érünk, ne fogyjon el, vagy ne olvadjon bele a markomba. Mintegy tíz méternyi távolság maradt közöttünk ezen a hatalmas téren. És kettőnk közül ő volt a kiszolgáltatottabb. Erre alapoztam a bosszúmat. Hétrét görnyedve köszöntem, mint egy cári alattvaló. Valószínűleg arra számított, hogy megszólítom. De csak jó nagyot, egy végsőt nyaltam a fagyaltomból, mint egy virtigli seggnyaló. Annyira zavarba jött, hogy valami köszönésfélét mormogott maga elé. És gyűlölete sem lehetett leplezetlenebb. Ez volt az elégtételem.”*⁷

18.

Márai mindig ősszel járt Egerben, számára ez a város az őszt jelentette, s azt, ami az őszhöz kapcsolódik, a múltat és az elmúlást.

Én is ősszel ismertem meg ezt a várost, egy szikrázó napsütésű, ritka levegőjű őszen. Akkor ott a múltra nem emlékeztem, sem a magaméra, sem a városéra.

Nem a múlt foglalkoztatott, hanem a jövőnk.

Egyetlen, a városhoz kötődő emlékképem sem volt, talán ezért éreztem itt magam idegennek.

Kecskeméten harminc év elmúltával már vannak emlékeim, ezek néha feltörnek bennem, megmutatják magukat.

Ha hazamegyek, ezt most sűrűbben tettem, mint korábban, azt kell látnom, hogy ott szinte minden megváltozott, mégis akár bekötött szemmel is mehetnék mindenhova, még érzem a tereket.

19.

Hogyan éltem Egerben?

Ma úgy látom, hogy teljes intenzitással megéltem a számomra adott lehetőségeket.

Mindent, amivel kapcsolatba kerültem, belülről éltem meg, s igyekeztem kibontani a benne lévő lehetőségeket, ám az, hogy szinte betakartam magamat a munkákkal, a többi lehetőség elvesztésével járt együtt, s így a világgal szembeni hiányaimat növelte.

⁷ Dokumentumok Nadas Péter kommentárjaival, Aczél György – Nadas Péter levélváltásai és Kenedi János levele, in: *Nadas Péter-bibliográfia 1961–1994*, Jelenkor Kiadó, Pécs, Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg, gyűjtötte, összeállította és szerkesztette: Baranyai György – Pécsi Gabriella, 1994, 414.

Hiába szerettem a tanítást, ha közben nem olvashattam az egyre izgalmasabbá váló folyóiratokat, hiába olvastam a különböző tanulmányokat, ha azoknak a következtetéseit nem vetíthettem rá mindennapi munkámra.

Bementem az iskolába, s hiába éreztem a feladatokat, ha közben, akkor úgy éreztem, más területeken kizártam magamat a világból. Amióta az eszemet tudom, hatni szerettem volna az emberekre. Tudott, hogy talán éppen a tanítás során kerülhetünk a legközelebb a másik emberhez, így feltételezhető, hogy a tanítással hathatunk leginkább rá.

Ám azt is megéreztem, hogy a tanári szónak akkor már nagy ellensége támadt, ez a tömegkommunikációban testesült meg, akkor még így hívtuk azt, amit ma összefoglalóan médiának nevezünk.

Úgy tapasztaltam, hogy tizenhat éves korukig lehetett valamelyest irányítani a diákokat, addig lehetett elérni, hogy a magunk értékrendje átkerüljön az ő világukba, aztán jött az, ami körülvette őket, s akkortól már a külső világ által sugallt értékek uralták őket.

Ezerkilencszáznyolcvan körül úgy tizenhat éves korukig hathattunk a diákjainkra, mondom, s jött a tömegkommunikáció világképe.

Úristen, mi van akkor ma?

Az általam kialakított gyakorlat az adott körülmények között eleve kudarcra volt ítélve, vagy én ítéltem arra, mert többet akartam elérni annál, amennyit el tudtam érni.

Ez a felismerés nagyon erősen belejárt abba, hogy eljöttünk Egerből, s abba is, hogy elszakadtam az iskolától.

Elszakadtam?

Később rövidebb-hosszabb szakaszokra mégiscsak visszatértem hozzá.

20.

De az elszakadásnak más oka is volt.

Azt hittem, hogy egy folyóirat szerkesztőségében közelebb kerülhetek a történésekhez, mint ahogy azt tanárként megtehettem.

Ma sem tudom, hogy így történt-e?

21.

Megérkeztünk egy városba, ahol szinte nem ismertünk senkit, három évet éltünk ott, gyermekünk született, barátaink lettek, mégis úgy éreztük, hogy el kell mennünk onnét, másik várost kell megismernünk, másutt kell megküzdünk az otthonteremtésért.

Egerben minden ideiglenes volt körülöttünk, három év után már szerettünk volna biztosabb pontokat látni az életünkben.

Azt is tudtam, hogy úgy, ahogyan akkor tanítottam, abban a három évben, sokáig nem taníthatok. Egyszer meg kell majd állnom, meg kell majd alkudnom a körülményekkel, elfásulok majd, nem olvasom már el az új könyveket.

Volt olyan nap, hogy tizenkét órát tartottam meg, akkor még szombaton is dolgoztunk, általában szombat délután és vasárnap délelőtt törődtem az adminisztrációval, s a vasárnap délutáni séta után már a hétfői óráimra készültem.

Tudtam, sokáig ezt így nem csinálhatom.
Nem éreztük, hogy bármikor is lakáshoz juthatunk Egerben.
Mintha távol lettünk volna mindentől, ami korábban körülvett bennünket.
Az egyetemi világtól, a családuktól, mindentől.
Úgy éreztem, hogy a világtól is távol vagyok, távol az irodalomtól, távol a közélet történéseitől.

22.

Igaz, hogy semmink nem volt, de volt egy kislányunk, s vártuk második gyermekünk születését, Áginak biztos állása volt, ha belegondolok, nekem is, taníthattam volna akár a nyugdíjas éveimig, de nem akartam addig tanítani.

Nehéz volt eljőnnünk, mást nem tudok mondani.

Eljövetelünkkel Ági jövőjét nem láttuk, én sem tudtam semmit a szerkesztésről, az Egerben eltöltött három év is kötött bennünket.

Végül menekülő-útvonalat biztosítottunk magunknak Ágival, magunk között. Azt mondtuk, ha nem válnak be az elképzeléseink, második gyermekünk megszületése után visszatérünk Egerbe.

Közben tudtuk, hogy visszaút nem létezik, ahonnét egyszer eljövünk, onnét véglegesen jövünk el.

23.

A legnehezebb az osztályomtól való elszakadás volt.

A velük töltött két év alatt szoros kapcsolatom alakult ki a diákjaimmal. Sokat tudtam róluk, s ők is sokat tudtak rólam, egyfajta cinkos azonosulás volt közöttünk, amit tudtam, megbeszéltem velük, társadalmi-politikai kérdéseket is, próbáltam belehelyezkedni a világukba, nehezen ment, akkor már nagyok voltak a nemzedéki különbségek, ők, mintegy cserébe, néha elfogadták, hogy az iskolai elvárásokhoz is igazodniuk kell.

Zsófi születése után velük beszéltem először, ők találkoztak elsőként az apai örömmel, nekik mondtam el, a Népkert sarkán, hogyan látom március tizenötödikét, nekik beszéltem az olvasmányaimról.

Nehéz volt megmondanom nekik, hogy elhagyom őket.

Majdhogynem árulónak tartottam magamat, s tudtam, hogy ők is annak tartanak majd, amikor bejelentem távozásomat.

Erősnek kellett lennem, amikor az osztályba beléptem.

24.

Akkor döntöttünk, eljöttünk Egerből, életünkben komoly változások álltak be, mégis azt érzem, hogy azóta is azt az életet éljük, amelyet ott elkezdtünk.

Nem kérdezem most meg, hány élete van egy embernek.

Egy élete van, azt éli különböző korszakokban, különböző körülmények között.

A körülmények keveset változtatnak az ember belső tulajdonságain, hajlamain. Ezért mondom azt, hogy hiába jöttünk el Egerből, az ott kialakított életünket éljük azóta is, egymással való kapcsolatunkban, érdeklődésünkben és tájékozódásunkban.

Amikor Egerbe megérkeztünk, a magunk egyetlen életének vágtunk neki. Az évek során a munkánkban történtek változások, az eszményeinkben nem. Mindketten az Egerben elkezdett munkánkat folytatjuk, nálam még a tanítás is vissza-visszatért az elmúlt években, a szervezőmunka is, nem tudom megmondani, hogy hány irodalmi est résztvevője, tető alá hozója voltam.

Talán az írás uralkodott el jobban az életemen, mint ahogy azt bármikor is gondoltam.

25.

Azt mondom, csak életünk keretei, körülményei változtak, a lényege nem, úgy dolgozunk, életünk abban a csapásban halad, amelyikben elindult, az organikus, a belső hajlamokból kinövő életnek mégis egyre kisebb esélyét látom.

A társadalom egyre kisebb teret biztosít a belső hajlamokból kinövő életnek.

Megszerezhető javakban a külső világ egyre többet kínál, ezzel a kínálattal mi valójában ezerkilencszáznyolcvankilenc után kerültünk szembe, ám ezért egyre több és személytelenebb munkát követel meg az emberektől. Éppenséggel a belső hajlamokból kinövő munkáról való lemondást követeli meg a mai világ.

Ebben a vonatkozásban szerencsésnek mondhatjuk magunkat, eddig azt a munkát végeztük, s azt az életet éltük, a család szintjén mindenképpen, amelyhez kötődünk, s amelyet mindig is szerettünk volna élni.

Igaz, az így felépült és felépített világunkat szinte minden pillanatban veszély fenyegette.

Így van ez ma is.

Az ide kapcsolható mit nyertünk?, mit veszítettünk? kérdéseket fölöslegesnek tartom fölteni.

Megválaszolhatatlanok ezek a kérdések, ezért tartom fölöslegesnek a feltevésüket.

Az ismeretlenbe indultunk el, s afelé haladunk ma is.

Az ismeretlenbe léptünk volna akkor is, ha Egerben maradunk.

Csikszentmihályi Mihály, aki a flow, vagyis az áramlatszerű életérzés elméletét kidolgozta, a maga elméletével akarva-akaratlanul az ember és a világ közötti új kapcsolatra válaszolt. Nyilvánvalóan számos olyan társadalom volt már az emberi történelem során, amelyikben az egyes ember társadalmi helyzete megváltoztathatatlannak tűnt, olyan társadalom azonban még aligha volt, amelyik a megváltoztatásért folytatott küzdelmet teljes egészében megkérdőjelezte volna, s ehelyett inkább azt mondja, társadalmi feladataid elvégzése után éld úgy az életedet, hogy közben jól érezd magad. Csikszentmihályi Mihály ennek a léthelyzetnek a pszichológiáját dolgozta ki, mondván: „Ahelyett, hogy prófétákra várnánk, feltárhatjuk azokat az alapokat, amelyeken a tudósok és más gondolkodók által szép lassan összegyűjtött ismeretek segítségével felépíthetjük a jó életet.”⁸

⁸ Csikszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete (Flow a mindennapokban)*. Nyitott Könyvműhely, 2009, fordította: Halmos Mária, 179.

Akkor, amikor az adott helyzetre a társadalmi cselekvés szintjén egy-egy ember már nem reagálhat, úgy tűnik, elérkezett a pszichológiai kínálat időszaka. Csíkszentmihályi Mihály ezt a következőképpen magyarázza: „Ebből a siralmas helyzetből nincs kiút, hacsak a saját kezünkbe nem vesszük a dolgokat. Ha az értékek és intézmények rendszere már nem adja meg azt a támogatást, amit egykor képes volt nyújtani, minden embernek magának kell megtalálnia saját eszközeit, melyek segítségével életét értelmessé és kellemessé teheti. ... Az egyénnek, hogy képes legyen felülemelkedni hétköznapi aggodalmain és félelmein, függetlenné kell válnia társadalmi környezetétől legalább olyan mértékig, hogy ne kizárólag ennek a környezetnek a jutalmai és büntetései irányítsák az életét.”⁹

26.

Ma a változások egyre kevésbé az életútban mutatkoznak meg, ha csak éppen nem egy válság éveit éljük.

Még az élet színterei is egyre kevésbé változnak, s ha változnak is, egyre jobban hasonlítanak egymásra, hatalmas összefüggő területeket lefedő, egynemű városi kultúra alakul ki, más területek pedig elnéptelenednek.

A változásokat önmagunkba fordulva éljük meg, s azok egyszer majd felrobannak bennünk.

27.

A tanári és a szerkesztői munka között mégiscsak mutatkozott különbség.

A tanári munkát, írtam már, gyakorlati munkának tartom, bizonyos ismeretek megszerzése után a megszóaláson múlik a munka eredménye, azon, hogy miképpen tudom elfogadtatni a diákokkal azt, amit elmondok nekik. Gyakorlati munkának gondolom a szerkesztőt is, abban a vonatkozásban mindenképpen, hogy hiába alkotja meg valaki ennek a munkának a teoretikus alapjait, ez még nem jelenti azt, hogy ezekből az alapokból kiindulva jó lapot is tud szerkeszteni. Ez a tevékenység sokkal inkább a napi kapcsolattartásra, tájékozódásra, kíváncsiságra épül, mint az elméletinek tűnő alapokra. A tanítással még az is rokonítja, hogy a szerző és szerkesztő közötti bizalmi kapcsolaton alapszik. A tanítás is két fél között, a tanár és a diák, vagy a tanár és az osztály között zajlik, a két oldal közötti kapcsolatba nem láthat bele senki. Így van ez a szerző és a szerkesztő közötti kapcsolattal is, ennek is csak az eredménye tartozik a külső világra.

A két tevékenység közötti különbözőséget a hatás különbözőségében látom. Tudom, hogy a tanár munkájának eredménye is csak évtizedek múlva mérhető, s lehet, hogy inkább azzal, hogy ki milyen könyvet vesz a kezébe tíz vagy húsz év múlva, s nem azzal, hogy emlékszik-e az egyik órán elhangzottakra, a tanári munka hatása azonban mégis megmutatkozik közvetlenül is. A figyelem vagy egy diákok által feltett kérdés önmagában is tanúskodik erről.

⁹ Csíkszentmihályi Mihály: *Flow. Az áramlat (A tökéletes élmény pszichológiája)*. Akadémiai Kiadó, 1997, fordította: Legéndyné Szabó Edit, 39.

A szerkesztő, mondjuk egy irodalmi folyóirat szerkesztője, manapság már alig-alig kap visszajelzést, s az író sem látja, miképpen reagál munkájára egy-egy olvasó.

Új munkámnak ezt az áttételességét szoktam meg a legnehezebben. Nehezen szoktam meg, hiszen otthon, amikor a kertben dolgoztam, mindig közvetlenül, vagy pár nap vagy pár hónap elmúltával láthattam a munkám eredményét. Az iskolában is érezhettem a diákok érdeklődését, az olvasóhoz viszont elvont, áttételes viszony kapcsol.

Nehéz feladat volt annak a megtanulása, hogy miképpen lehet írásokban létezni.

28.

Éppen az egri éveim alatt, akkor, amikor a folyóiratoknak nagy volt a megbecsültségük, s nem mellőzhető társadalmi súllyal rendelkeztek, szóval, amikor abban a körben, amelyikben magam is éltem, közvetlenül érvényesült a hatásuk, az írást és a szerkesztést társadalmi cselekvésnek gondoltam.

Meglehet, akkor sem volt az.

Elvont, elméleti tevékenység volt, s az olvasóikban merült fel a társadalmi cselekvés lehetősége.

29.

Azzal, hogy Egerből Kecskemétre költöztünk, más is eldőlt az életünkben.

Eldőlt, hogy egyikünk sem tér vissza a maga szülőföldjére.

Eldőlt, hogy családunkkal magunkra maradunk.

Az utazások, az, hogy megyünk haza mindkét irányba, s hogy szüleink, testvéreink is jönnek hozzánk, nem tudták helyettesíteni a nagycsaládban való létezést.

Ma már társadalmi szinten is egyre erősebben megmutatkozik a család-nagycsalád hiánya. Teljes családban is kevesen élnek, tudni kell, hogy a magyarországi házasságok több mint fele válással végződik, nagycsaládban pedig talán már senki sem él, noha a normákat és a biztonságot pár generációval ezelőtt a felnövekvő gyermek számára még a nagycsalád teremtette meg.

Sokat gondolkodom azon, hogy az otthoni világgal kapcsolatos hiányérzetem összefüggnek-e a nagycsalád elvesztésével. Amikor egyszer, már a szüleim halála után, végigjártam a temetőt, közelebbi és távolabbi rokonok nevét láttam a sírköveken-fejkereszteken, viselőik úgy mentek el, hogy haláluk hírét sem hallottam. A következő alkalommal, amikor otthon voltam, a beszéd régen hallott halk mormolása tűnt fel, a nyelvnek a csak otthon megtapasztalható sajátos ritmusa. Ekkor beszélgettem rokonokkal és nem rokonokkal, az utcában lakókkal és a távolabb élőkkel, közben pedig hirtelen végigfutott bennem a felismerés, hogy rosszul tettem fel magamnak a kérdést. A nagycsalád és a közösség nem állítható szembe egymással, a nagycsaládnak az volt a funkciója, hogy a maga ezernyi elágazásával a közösséghez kapcsolja a növekedő gyermeket.

Jared Diamond, a kiváló földrajzprofesszor *Háborúk, járványok, technikák* című könyvében olvastam az ide kapcsolódó bekezdést: „A személyes benyomásom (amely annak köszönhető, hogy életem az Egyesült Államok nagyvárosai és Új-Guinea falvai között oszlik meg) az, hogy a civilizáció úgynevezett 'áldásai' nagyon vegyesek. A vadászó-gyűjtögető népekhez képest például a modern ipari államok polgárainak jobb orvosi ellátásban van részük, kisebb az esélyük arra, hogy gyilkosság áldozatai legyenek, és tovább is élnek, de sokkal kevésbé részesülnek abból az adományból, amit a barátság és a nagy-család nyújt.”¹⁰

30.

A teherautóról a Széchenyivárosban, Kecskemét legnagyobb lakótelepén, a tízemeletes ház előtt leraktuk a bútorainkat, könyveinket, mindent, amink volt, mintha téglalapot formázó alapra raktuk volna a dolgainkat, abban a rendben, ahogy a platón is elrendeztük őket, és elkezdett esni az eső.

Föntről, a nyolcadik emeleti albérleti lakásunk teraszáról néztük, hogy veri a nyári zápor mindazt, amit addig összegyűjtöttünk.

Költözéseink közül ez volt a legemlékezetesebb. Lesz még másik is, nem is egy, ebből az albérletből majd egy tanácsi albérletbe költözünk, lakást majd Ági lányunk megszületése után kapunk.

Kapunk, ami azt jelentette, hogy vehettünk magunknak, kijelöltek bennünket a vásárlásra. Az úgynevezett beugrót kellett előteremteni, aztán pedig fizettük, mint mindenki más, a részleteket. Harminc vagy negyven évre kötöttünk szerződést, nyugdíjaskorunkig adósodtunk el, hét év múlva, mígnem a lakást a rendszerváltás körüli gazdasági változásokban és az egyre erősödő pénzromlásban megvásárolhattuk magunknak.

Ezt eladva Péter születése után is költöztünk, mostani sorházi lakásunkba, ekkor már rövidebb időre szóló hitelt vehettünk fel.

Ezt a lakást próbáltuk a magunk képére formálni, átalakítottuk, beépítettük a tetőteret, húsz év után is lenne még mit tennünk vele.

31.

Augusztusban kezdtem dolgozni a szerkesztőségben, meglepődtem, hogy akkor napokig szinte senki nem jött be.

Igaz, a szerkesztőségi munka rendjéről, üteméről, szervezetségéről sem tudtam semmit.

Az egyik nap aztán jött Buda Feri, Borcsa lányával, s hozta az akkor megjelent kötetét, a *Holt számból búzaszál* című kötetet, azonnal dedikálta, örömmel, jókedvűen. A dedikációban azt is rögzítette, hogy örül az ittlétünknek.

Azóta is a megjelenő kötetek egymásnak történő átadása, dedikálása és megünneplése a szerkesztőségi élet egyik legkedvesebb jelensége.

¹⁰ Jared Diamond: *Háborúk, járványok, technikák (A társadalmak fátumai)*. Typotex Kiadó, 2010, fordította: Földő Sándor, 14.

Buda Ferenc könyvéről később recenziót írtam, a Szó magában mit ér? címmel, ezzel Feri és a magam egyik legfontosabb kérdését emeltem a címbe.

Kecskemétre történt megérkezésünk után nem sokkal interjút is készítettem Ferivel, az interjú a Napjaink 1982. novemberi számában jelent meg, ebből következően legkésőbb szeptemberben készülhetett. A szerkesztőségi magnetofont vittem magammal, aztán pedig próbáltam pontosan leírni a hallottakat, nem nekem való szerep volt ez, nem is tudtam pontosan leírni a magnetofonra rögzített mondatokat, Feri ezeket mindenütt pontosan visszajavította, ekkor éreztem meg, hogy szűkszavú költészete, nehezen megmutatkozó alkata milyen elemi erővel kötődik a nyelvi pontossághoz.

32.

A szerkesztőségben ismert írók, irodalmárok közé kerültem.

A főszerkesztő Hatvani Dániel volt, a helyettese Szekér Endre, főállású munkatársként dolgozott Pintér Lajos, tiszteletdíjasként Buda Ferenc, Zám Tibor és Sümegi György, s érkezésem után Goór Imre, a megyét Bodor Jenő osztályvezető képviselte, a „vidéki”, azaz pesti szerkesztő Kovács István volt.

A napi vagy a heti ritmust is nehéz volt értelmezni, mindenkinek megvolt a maga ideje, amikor bejött a szerkesztőségbe. Akkor még kedd délutánonként zajlottak a szerkesztőségi értekezletek, Zám Tibor ilyenkor mindig ott ebédelt, a bolti papírt kiterítette maga elé az asztalra, ráarkta a kiflit, a parizert, ott volt előtte a mindenkori üveg söre, mellette pedig ott voltak a gyógyszerei.

Meg kellett szoknom azt is, hogy ebben a körben mindenkinek „neve” volt, Buda Ferenc verseit az egri diákjaim is szavalták, Zám Tibor *Bács-Kiskunból jövök* című könyvét gimnazistaként, még Sopronba hazafelé vonatozva olvastam, a *Hortobágyi jegyzetek* című első kötetének legendája volt.

Később is találkozom majd ezzel az élménnyel, azokkal kerülök majd szemé-lyes, akár baráti kapcsolatba is, akiknek a könyvét valamikor egészen fiatalon olvastam.

Nehezen megszokható érzés, alkalmazkodni is nehéz hozzá.

33.

Írókat ismertem már azelőtt is, hogy a szerkesztőségbe kerültem volna, mégis meglepődtem, amikor az egyik nekünk címzett borítékon feladóként Illyés Gyula nevét olvastam.

Később láttam Weöres Sándor nevét, Kálnoky Lászlóét, Határ Győzőét és másokét.

Ekkor értettem meg, hogy a legnagyobb költők sem a Parnasszuson élnek, hanem hús-vér emberek, akik nemcsak a műveikben, hanem hétköznapi életükben is léteznek.

A művet eddig a pillanatig az élettől elvonatkoztatva szemléltem, akkor, abban a pillanatban, amelyikben Illyés Gyula nevét a borítékon megláttam, értettem meg, hogy a művészet az élet része.

Az életből nő ki.

Akkor, amikor ezerkilencszáznolcvankettőben Kecskemétre kerültünk, sok mindent nem láthattam előre, így azt sem, hogy éppen ebben az évben a kulturális politikában újra balos fordulat zajlik majd le, s ez megpecsételi az irodalmi folyóiratok sorsát is.

Ezerkilencszáznolcvanháromban elbukik majd a *Mozgó Világ*, a *Forrás* nehezen elviselhető vereséget szenved, ezt követően már csak utóvédharcok következnek, a Kádár-rendszer keretein belül.

Nem azt mondom ezzel, hogy ezt követően nem lesznek viharok a folyóiratok vagy az irodalmi élet más területei körül, azt viszont mondom, hogy a korhangulat megváltozott, az irodalmi világ mögötti közeg átalakult, egyre erősebben gazdasági és politikai kérdéseket vetett fel, miközben a politikai irányítás ismét ideológiai jellegűvé alakult át.

Németh György a Mozgó Világ történetéről írott könyvében a váltás személyes vonatkozásaival foglalkozik, azt emeli ki, hogy Pozsgay Imre kulturális miniszter helyzete menthetetlen volt, menesztették, a vele vitázó Aczél György miniszterelnök-helyettesből ismét a Központi Bizottság titkára lett, a kultúrpolitika közvetlen irányítása pedig Knopp András kezébe került.¹¹ Távlabbról szemlélve ezeket az éveket, nyilvánvaló az újabb balos fordulat ténye, Kádár János Gorbacsov fellépését is ellenérzésekkel fogadja majd.

Romsics Ignác a huszadik századi magyar történelemről írott monográfiájában nem érzékelteti, hogy 1983–84 körül balos fordulat ment volna végbe, ugyanakkor jelzi, hogy ez az időszak már a különböző irányzatokba tömörülő ellenzéki mozgalmak kikristályosodásának és polarizálódása kezdetének az időszaka, ezen belül az irodalom természetesen megkerülhetetlen volt, ugyanakkor kiemeli, hogy a pártvezetésben csökkent „az önálló arculatú és Kádárnak ellentmondani merészülő vezetők száma”. Romsics Ignác utal arra is, hogy az adott időszakban csak látszatintézkedések születtek, és Kádár félt a Gorbacsov által elindított reformoktól, és azoknak a következményeitől. „Bár Gorbacsov hatalomra kerülése után lényegében bármiféle reform lehetővé vált, a peresztrojka és glasznoszty perspektívái Kádárt inkább riasztották, semmint vonzották. A gorbacsovi politika sikerében Kádár vagy nem hitt, vagy sejtette, hogy az hova vezet. Emellett pontosan tudta azt is, hogy a tabuk teljes eltörlése elkerülhetetlenül fel fogja vetni saját 1949-es (Rajk kivégzése), 1956-os és 1958-as (Nagy Imre kivégzése) szerepét is. 1985 utáni politikájának vezérelve ezért az eredmények hangoztatása, a válság tagadása és a további reformok előli elzárkózás volt.”¹²

(Folytatjuk)

11 Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*, i. h.: 113.

12 Romsics Ignác: i. m. 530., 532.